

Mixail Qorbaçov: “Heydər Əliyeviç, Siz dəvət etdiniz deyə, Siyasi Büronun iclasını yarımçıq qoyub gəldim”

İctimai-siyasi xadim, diplomat Həsən Həsənovla “Xalq qəzeti”nin “Heydər Əliyev xatirələr işığında” layihəsi əsasında söhbətimizin növbəti hissəsini oxucularımıza təqdim edirik.

V söhbət

– Həsən müəllim, siz daha yaxşı bilirsiniz ki, Heydər Əliyev Sovet Azərbaycanına rəhbərlik edəndə erməni separatizmi ara-sıra baş qaldırırdı. Ulu öndər buna qarşı necə mübarizə aparırdı və Kremlin ona münasibəti necə olurdu?

– Ermənilər Heydər Əliyevə qədr də belə cəhdlər edirdilər. Çünki bu, artıq onların gizli milli proqramına çevrilmişdi. Sovet dövründə onlar bu məsələni 7-8 dəfə qaldırmışdılar. Məsələn, 1967-ci ildə o zamankı Dağlıq Qarabağda çox ciddi hadisələr

yan mənzərəsini təqdim edərək dedi: “Biz Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində abadlıq işləri aparır, əhalinin rifahını yüksəldirik”. Bunlar o sözlər idi ki, Boris Gevorkov Heydər Əliyevi onları deməməyə razı salmaq istəyirdi.

Bilirsiniz, Gevorkov ehtiyat edirdi ki, iclasda kimsə durub nəse deyə bilər, gərginlik yaranar və onun üçün də bu pis nəticə verə bilər. Amma elə bir şey olmadı, əksinə çıxışdan sonra Heydər Əliyevi yaxşıca alqışladılar. Heydər Əliyevdə böyük cəsarət, zəhm, xarizma var idi. Ermənilər ona qarşı çıxmağa cəsarət etməzdilər...

baş vermişdi. Heydər Əliyev onda DTK rəhbəri idi və mövqeyini də çox qəti və aydın bildirirdi. Qeyd etdiyim vaxtda ermənilər İttifaq rəhbərliyi qarşısında yazılı şəkildə məsələ qaldırılmışdı ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistanın tabeliyinə keçirilsin. Vəli Axundov Heydər Əliyevlə məsləhətləşmişdi ki, bəs nəyləyək? Heydər Əliyev də demişdi ki, “vaxt itirmədən Moskvaya get və Baş katibin qəbulunda ol. Ona bildir ki, buna qəti yol vermək olmaz, əks halda çox ağır hadisələr baş verər”. Yəqin, ona müəyyən tutarlı faktlar və arqumentlər də vermişdi.

Heydər Əliyev birinci katib olanda da belə cəhdlər oldu. Ermənilər bu məsələni çox yüksək səviyyələrdə, Siyasi Büroya belə çıxarırdılar. Hətta 1978-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul olunanda ermənilər təklif edirdilər ki, bu sənəddə Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində deyil, Ermənistanın tərkibində göstərsin. Lakin Heydər Əliyevin cəsarəti hesabına bu məsələ gündəmdən çıxarıldı və sənəd Konstitutsiya layihəsinə yaxın belə bura xaldı.

1981-ci ildə baş verən bir əhvalatı da danışım. O vaxt belə qayda var idi ki, birinci katiblərin kütləvi tədbirlər üçün hazırlanan çıxışları əvvəlcədən yazılırdı və büro üzvlərinə paylanardı. SSRİ-dəki qaydalara görə büro üzvlərinin də çıxışdakı hər hansı fikrə öz münasibətini bildirmək səlahiyyəti var idi.

Bir gün də Heydər Əliyev Vaqif poeziya günlərini keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin rəhbər işçiləri və yaradıcı ziyalıları ilə görüşün keçirilməsi ilə eyni vaxta saldı. Tədbirdən əvvəl biz vilayət partiya komitəsinin Xankəndidəki binasına gəldik. Vilayət partiya komitəsinin rəhbərinin kabinetində üç nəfər idik – Heydər Əliyev, mən və vilayət partiya komitəsinin birinci katibi Boris Gevorkov. Yenəcə yerimizdə oturmışduq, Gevorkov Heydər Əliyevə yaxınlaşdı və az qala pıçiltı ilə ona nə isə deməyə başladı. Fikrini sərbəst söyləsin deyə, mən kənara çəkildim. Amma Heydər Əliyev ona uca səslə “yox, yox” deməsi açıq eşidildi. Gevorkov kabinetdən çıxandan sonra mən etikani gözləyərk, heç nə soruşmadım. Heydər Əliyevin şirin bir gülməyi vardı. Elə o şəkildə də gülərək dedi: – Həsən, mən bu Gevorkovu belə sadələşdirilməmişdim”. Soruşdum: “Necə bəyəm?” Dedi: –Mənə deyir ki, bəlkə çıxışınızda Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkib hissəsidir ifadəsini işlətməyiniz. O məni fikrimdən döndərmək istəyir. Mən də, eşitdim de, nə dedim? Hər ikimiz güldük.

Zal adamla dolu idi. Orada iştirak edən 400 nəfərin xeyli hissəsi özlərinin anti-Azərbaycan və separatçı cəhdlərini həyata keçirmək xatirinə hər cür təxribata hazır idi. Heydər Əliyev öz çıxışında Azərbaycanı siyasi və iqtisadi vəziyyəti təsvir etdi. O, keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində baş vermiş dəyişikliklərin güclü təsir bağışla-

1982-ci ildə SSRİ-nin yaranmasının 60 illiyi idi. Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi Moskvaya gəldim. Düzdür, Heydər Əliyev artıq Moskvada idi, amma nümayəndə heyətinin rəhbəri haqqında qərarı burada olarkən əvvəlcədən özü vermişdi. Zəng vurub Heydər Əliyevə məlumat verdim ki, nümayəndə heyəti Moskvaya gəlir və sizinlə görüşmək də gündəlikdədir.

Heydər Əliyev dedi: – Həsən, mənə məlumat verdilər ki, Lenin adına muzeydə sizinlə görüş təyin ediblər, xəbərini var?

Dedim: – Bəli, bilərəm. Ulu öndər mənə kimlərlə görüşəcəyimiz haqqında məlumatı malik olduğumu soruşdu. Mən isə qocaman bolşeviklərlə, o dövrdə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasında xidmət alan veteranlarla görüşəcəyimizi söylədim. Heydər Əliyev dedi ki, o bolşeviklərin hamısı ermənilərdir. Xəbərini olsun ki, görüşdə Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsini qaldıracaq. Buna hazır olun. Təbii ki, biz həmin görüşə getdik. Həqiqətən də ermənilər bu məsələni qaldırdılar. Biz də Heydər Əliyevin xəbərdarlığı sayəsində buna hazırlaşmışdıq və kifayət qədər arqumentlərlə cavablarını verdik. Yəni fakt faktır ki, onlar dayanmırdılar.

Bir qədər də keçmişə qayıdıb daha bir gerçək faktı diqqətinizə çatdırım. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə Bakı əhalisinin milli tərkibində azərbaycanlılar azlıq təşkil edirdilər; 35, 40, ən yaxşı halda 45 faizi keçmirdi. Yeni, Bakı 1970-ci ildə hələ də qeyri-azərbaycanlılar şəhəri idi. Heydər Əliyev bütün imkanlardan istifadə edirdi ki, Bakıda çoxlu fabrik və zavodlar açılınsın. Bu, təkə Azərbaycanın modernləşməsi və sənayeləşməsi məramı ilə yürüdümlən siyasət deyildi. Çünki həmin sənaye müəssisələrində işləmək üçün Azərbaycanın rayon və kəndlərindən xeyli insan Bakıya gələcəkdi və paytaxtda azərbaycanlıların sayı qeyri-millətlərin sayını üstələyəcəkdi. Bütün bunlara baxmayaraq, hələ yalnız 1979-cu ildə Bakıda azərbaycanlı əhalinin sayını 51 faizə qaldırmaq mümkün oldu. Bu da, şübhəsiz, Heydər Əliyevin çox uzaqgörən və böyük siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdu. Bu fakt əhalinin siyahıyaalınmasından sonra statistik göstərici kimi sənədlərdə əksini tapdı. Amma o zamanın siyasi şəraitinə belə idi ki, bunu açıq bəyan edə bilməzdik.

Daha bir neçə fakt: Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin katiblərindən biri, necə deyirlər, elə Leninin dövründən erməni idi. Heydər Əliyev yerdəyişmə etdi və erməniyi raykom katibi seçdi, Bakı Şəhər Partiya Komitəsinə katib isə azərbaycanlı seçildi. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin neft sənayesi şöbəsinin müdiri 1920-ci illərdən başlayaraq, ənənəvi olaraq erməni olurdu. Niyə? Çünki neft Azərbaycan sənayesinin özəyi və cəvheri

idi. Heydər Əliyev bu vəzifəyə də azərbaycanlı təyin etdi.

– Əsl vətənpərvərlik, vətənsəvərlik və milli təəssübkeşlik yangısı ilə sürən respublikadakı hakimiyyət idarəçiliyindən sonra Heydər Əliyev Moskvaya – SSRİ kimi nəhəng bir dövlətə rəhbər vəzifəyə dəvət olunur. Bu dəvət sadəcə Heydər Əliyev idarəçilik istedadına ehtiyacdən irəli gəlirdi, yoxsa burada bir pərdəarxası məqamlar da vardı?

– Mən Heydər Əliyevlə birbaşa təmasda işlədiyim dövrdə olan müşahidələrimə əsaslanıb deyə bilərəm ki, onun Moskvaya irəli çəkilməsinin səbəbi aydın olsun. Uzun illər Sov. İKP MK-nın Siyasi Bürosunda Cənubi Qafqaz adından Gürcüstan Respublikasının rəhbəri təmsil olunurdu. 1976-cı ildə bu vəziyyət dəyişdi və Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyinin yeddinci ilində Cənubi Qafqazdan Siyasi Bürodə təmsil olunan yeganə rəhbər oldu. Bunun ardınca 1979-cu ildə Heydər Əliyev Sosialist Əməyi Qəhrmanı fəxri adı ilə təltif olundu. İlk dəfə idi ki, yubiley yaşı ilə əlaqədar deyil, respublikaya rəhbərliyinin 10 illiyi münasibətilə Siyasi Büro üzvünü təltif edirdilər. 1981-ci ildə – mən ideologiya üzrə Mərkəzi Komitənin katibi olarkən, Rusiyanın Yazıçılar İttifaqının orqanı olan “Literaturnaya qazeta” nəşrinin redaktoru Çxakovski mənə zəng etdi və bildirdi ki, Heydər Əliyevdən müsahibə almaq istəyirlər. Biz razılıq verdik. Moskvadan jurnalistlər gəldilər, Azərbaycanın şəhər və rayonlarının gəzdilər və sonra müsahibəni hazırlayıb qəzetdə dərc etdilər. Müsahibə bütün SSRİ ərazisində sanki bir partlayış yaradı. Müxtəlif respublikalardan və Rusiya vilayətlərindən qəzetin redaksiyasına yüzlərlə məktublar gəlirdi ki, ya Heydər Əliyevi, ya da ona bənzər insanı bizə rəhbər göndərin. Nəhayət 1982-ci ildə Heydər Əliyev Siyasi Büroya üzv seçildi və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edildi.

Heydər Əliyev Nəriman Nərimanovdan sonra ilk müsəlman və ilk türk əsilli dövlət xadimi idi ki, SSRİ-də ən yüksək vəzifələrdən birini tuturdu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Nəriman Nərimanovdan fərqli olaraq, Heydər Əliyev həm Siyasi Büronun üzvi idi, həm də SSRİ hökuməti sədrinin birinci müavini kimi çox geniş səlahiyyətlərə sahib idi. Yeni Heydər Əliyev Sovet hökumətində real ikinci şəxs idi. Ölkənin çox böyük nazirlikləri və komitələri birbaşa ona tabe idilər. Bütün bunlardan aydın olur ki, Heydər Əliyevin irəli çəkilməsi, Moskva tərəfindən onun yüksək dəyərləndirilən misilsiz fəaliyyətindən irəli gəlirdi. Qəti əminliklə deyirəm ki, oxcularınızın da heç bir şübhəsi olmasın ki, Heydər Əliyev şəxsi keyfiyyətlərinə görə bu vəzifəyə irəli çəkilməmişdi. Həmin ərəfədə artıq sosial-iqtisadi böhranın əlamətlərinin özünü göstərməyə başladığı SSRİ-də İttifaqın bir-qox rəhbər şəxsləri düşünürdülər ki,

Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi və iqtisadi sahədə gördüyü işləri Sovet İttifaqı miqyasında davam etdirsin. Qısa desəm – SSRİ kimi nəhəng ölkənin Heydər Əliyev fenomeninə ehtiyacı var idi. Kremlin o zamankı sakinləri – ali rəhbərlikdə olanlar onun idarəçilikdə gələcəyə hesablanan uzaqgörən fəaliyyət potensialından uzaq idilər. Çünki Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyindəki geniş miqyaslı istedadı onların əksəriyyətində yox idi.

– Yeri gəlmişkən, artıq Kremldə, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini postunda olan Heydər Əliyev Azərbaycana nə qədər yaxın və nə qədər uzaq idi?

– Çox yaxın idi. Əvvəla onu deyim ki, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik edəndə hər il məzuniyyətini, adətən, Soçi, Kislovodsk, Yessentuki və İttifaqın digər sanatoriyaalarında keçirirdi. Moskvada işləyəndə isə məzuniyyətinin bir hissəsini mütləq Azərbaycanda keçirirdi. Azərbaycan son dərəcə bağlı bir insan idi...

1983-cü ildə Kamran Bağirovla danışıb razılaşdıq ki, Bakıda Beynəlxalq Xalça Simpoziumu keçirək. Bunun uzun tarixi var, amma mən qısa danışacağam. Heydər Əliyevə zəng vurub soruşdum ki, nə vaxt məzuniyyətə çıxacaqsınız? Dedi: “Sənə nə üçün lazımdır, söylə, mən deyim?” Dedi: “Heydər Əliyeviç, biz Bakıda Beynəlxalq Xalça Simpoziumu keçirmək istəyirik. Xaricdən və sovet respublikalarından çoxlu alimlər, qonaqlar dəvət etmişik. Azərbaycan xalçaçılığı ilə bağlı çoxsaylı tədbirlər olacaq. İstəyirəm, sizin Bakıda olan vaxtınıza salağ, siz də iştirak edəsiniz”. Dedi: “Sən mənə konkret tarix de”. Tarixi dedim. Həmin tarixdə də Heydər Əliyev Bakıya gəldi və tədbiri onun iştirakı ilə keçirdik.

Əlaqələrimiz kəsilməmişdi. Hər dəfə Moskvaya gedəndə görüşürdük, bayramlarda zəngləşirdik. Bəzən hər hansı konkret hadisə ilə bağlı ona zəng edirdim. Moskva ilə bağlı problemlərdə bizə çox böyük dəstək verirdi, ölkənin müxtəlif sahələr üzrə rəhbərləri ilə görüşlərimə kömək edirdi.

Dediym kimi, Heydər Əliyev Moskvaya gedəndən sonra mən ideoloji sahədə uzaqlaşdırdılar. Adı da o oldu ki, mən fəaliyyətimdə milli maraqları beynəlmillətçi maraqlardan üstün tuturam. Aldığım ilk təhsilə əsasən tikinti və neqliyyat sahəsi üzrə katib təyin etdilər. Heydər Əliyev yeni vəzifəmdə İttifaq miqyasında tikinti sahəsində olan yüksək vəzifəli şəxslərlə tanış olmağıma şərait yaradırdı. Hətta onun göstərişi ilə mənə Baykal-Amur Magistralının tikintisi ilə tanış olmaq üçün Sibire on günlük ezamiyyətə göndərdilər. Orda bütün vilayət partiya komitələrinin katibləri ilə görüşdüm, yaxından tanış oldum. Onu da xüsusi qeyd etməliyəm ki, kiminlə görüşürdüm, hər biri Heydər Əliyev haqqında, onun işgüzarlığı və səmimiyyəti haqda xoş sözlər deyirdi.

Heydər Əliyev Moskvada çalışdığı illərdə Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Abşeronun şimal hissəsinin ümumittifaq kurort-sanatoriya zonasına çevrilməsinə nail olduq. Məhz bu qərarla Azərbaycanda kurort-sanatoriya təsərrüfatının inkişafının əsası qoyuldu.

Daha bir məsələni sizə açıqlayım. İndi bütün dünya, xüsusilə Çin, Rusiya, Türkiyə və əlbəttə, elə Azərbaycan Zəngəzur neqliyyat dəhlizindən, onun Asiya ilə Avropa arasında mühüm neqliyyat marşrutu olmasından danışıq. Heydər Əliyev Moskvada olanda bəlkə də elə bunu nəzərə alaraq Zəngəzur avtomobil yolunun tikintisi ilə bağlı qərar verdi. Əsas məqsədlərdən biri isə Naxçıvana avtomobil yolunun çəkilməsi idi. Biz o yolun inşasına başladık. Mən də MK-nın tikinti üzrə katibi kimi bu tikintiye rəhbərlik edirdim. Hətta bir neçə dəfə Ermənistan ərazisinə ezam olunmuşdum. Ancaq Heydər Əliyev Siyasi Bürodan və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsindən ədalətsizliklə uzaqlaşdırıldıktan sonra Zəngəzur yolunun tikintisi dayandırıldı.

– Vaxtı ilə Heydər Əliyevə xoş gəlmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan Qorbaçovun birdən-birə ona münasibəti niyə dəyişdi?

– Qorbaçovla Heydər Əliyevin münasibətlərini bir neçə məqamda müşahidə etmişəm. İlk dəfə 1981-ci ildə Moskvada Nizamınin yubileyi keçirilərkən Qorbaçovun Heydər Əliyevlə ünsiyyətinin şahidi oldum. İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda Nizamınin 840 illiyi təntənə ilə qeyd ediləcəkdi. İdeoloji katib olduğum üçün tədbiri mən koordinasiya edirdim. Heydər Əliyev tədbirin başlamasına bir qədər vaxt qalmış mənə dedi: “Həsən, Siyasi Büronun iclası gədir, mən də Siyasi Büro üzvlərini tədbirə dəvət etmişəm. Hələ tədbiri başlamayın. Qapıda duranlara tapşır, gələ-gələ qulaq olsunlar, onlardan gələnlə, mənə xəbər ver”.

Mən onun tapşırığını yerinə yetirməyə başlayarkən gördüm Qorbaçov gəlir. Qorbaçov da o zaman Siyasi Büronun ən gənc üzvü idi və Mərkəzi Komitənin kənd təsərrüfatı üzrə katibi idi. Ondan başqa gələnlə olmadı. Yeni Siyasi Bürodan yeganə gələnlə kənd təsərrüfatı üzrə katib idi. Yəqin, nə demək istədiyimi başa düşürsünüz. Dedi: “Heydər Əliyeviç, siz dəvət edirsiniz, mən də özümə borc bildim, Siyasi Büronun iclasının tamamlanmasını gözləmədən icazə aldım və yarımçıq qoyub gəldim. Orda söylədim ki, Heydər Əliyeviç mənə dəvət edib, mütləq gərək onun tədbirinə gədim”.

Qorbaçov belə Qorbaçov idi. Yeni, hakimiyyət olimpinin zirvəsinə qalxandan sonra aydın oldu ki, riyakar, ikiüzlü və dövlət xadimi kimi içi boş bir adamdır. Baş katib olmamışdan onun bir çox çıxışlarına qulaq asmışdım. Ümumittifaq tədbirlərində bir gün Qorbaçov çıxış etdi, səhəri gün Heydər Əliyev. Və yaxud əksinə olurdu. Həmi Heydər Əliyevin danışıq tərzini, natiqliyini, mövzuya nüfuz etməsini, necə parlaq şəxsiyyət olmasını aydın gördürdü və ona heyran olurdu. O, insanların daxili dünyasına nüfuz etməyi bacarırdı. Ona görə də onu dəyərləndirirdilər. Əlbəttə, çıxışlar kütlə qarşısında deyil, intellektual auditoriya qarşısında olurdu və bu, Heydər Əliyevin Qorbaçovdan nə qədər yüksəkə dayandığını bariz şəkildə göstərirdi.

Qorbaçovun riyakarlığı, ikiüzlülüyü ilk addımlarında bəli idi. O, Heydər Əliyevi, sözsüz ki, iki səbəbdən hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı. Biri ermənilərin təkidli ilə, çünki bu böyük azərbaycanlı onların xəbis niyyətlərinə mane olurdu. Baxın, Qorbaçovun siyasi problemlər üzrə köməkçisi erməni idi – Şahnazarov, iqtisadiyyat üzrə müşaviri erməni idi – Aqanbekyan, xarici siyasət üzrə məsləhətçisi Bakı erməni idi – Burdens. İkinci səbəb, Heydər Əliyevin fəvqaladə dövlətçilik bacarığını qısqandırdığına görə. Qorbaçov Heydər Əliyevin yanında özünü rahat hiss etmirdi. Heydər Əliyevin dövlət xadimi kimi miqyası onu çox narahat edirdi. Onu da qeyd etməliyəm ki, Qorbaçovun ölkə başçısı seçilmək ərəfəsində dünyanın bir çox ölkələrində məhz Heydər Əliyevin dövlət başçısı vəzifəsinə layiq olduğu haqda məqalələr dərc edilirdi. Mən şəxsən o zaman Belçikada ezamiyyətdə olarkən televiziya kanalında bu haqda xüsusi verilişin şahidi olmuşam. Maraqlıdır ki, Avropa televiziya kanalı, bunları deməklə yanaşı, vurğuladı ki, Heydər Əliyev müsəlman və türk əsilli olduğuna görə ona SSRİ-yə rəhbər olmağa imkan verməzlər...

Söhbəti qəlmə aldı:
İlqar RÜSTƏMOV,
“Xalq qəzeti”